

Kommerskollegium 1651–

Historik, arbetsuppgifter

År 1637 utfärdades en förordning om ett handelskollegium, men någon egentlig verksamhet kom inte till stånd förrän 1651 (instruktion den 23 augusti 1651, fullmakt den 1 oktober samma år). Kommerskollegiets huvuduppgift blev att främja handel, sjöfart och manufakturer.

Överstyrelsen över tullärendena överflyttades 1654 från Kammarkollegiet till Kommerskollegium men återfördes 1676.

1665 upprättades en särskild domstol för att avhjälpa tvister inom sjöfarten. Redan året därpå upphävdes denna sjörätt, som stått nära Kommerskollegiet, och sjömålen hänvisades till rådhusrätterna, varifrån man kunde överklaga till Kommerskollegium. Denna ordning bekräftades i den nya sjölagen 1667, men 1679 flyttades sjörättsmålen från Kommerskollegium till Svea hovrätt.

Perioden 1679–1711 var en nedgångstid för kollegiet. Det upphörde t.o.m. som självständigt ämbetsverk. 1681 fick Kammarkollegiets president i uppdrag att sköta även "kommerserna" och 1684 uppdrogs åt Kammarkollegiet att avgöra kommersärenden. I praktiken fördes dock särskilda protokoll och registratur för "Kommerskollegium".

Den omorganisation av den svenska centralförvaltningen som delvis genomfördes av Karl XII medförde bl.a. att Kommerskollegium 1711 skildes från Kammarkollegiet och åter blev ett självständigt ämbetsverk med samma allmänna uppgifter som tidigare.

Under 1700-talet vidgades kollegiets verksamhetsområde. 1727 bildades Landshjälpsdeputationen som handhade den s.k. landshjälpen till stöd för manufakturerna. 1739 ombildades denna till ett ämbetsverk, Manufakturkontoret, som delvis fick samma verksamhetsfält som Kommerskollegium. Vid hattarnas fall beslöts att Manufakturkontoret skulle uppgå i kollegiet 1766. Kollegiet fick då överta förvaltningen av de stora manufaktur- och diskontfonderna. Redan förut hade kollegiet handhaft bl.a. den år 1752 bildade fonden för fiskerinäringens främjande och den år 1735 fastställda avgiften till underhåll av kronans spinnhus. Från 1724 hade kollegiet haft den övergripande tillsynen över rasp- och spinnhuset i Stockholm.

Kontrollverket, som hade i uppgift att proba och kontrollstämpla guld-, silver- och tennarbeten, lydde under Kommerskollegium 1752–1831, då det lades under Bergskollegiets överinseende. 1825 överfördes tillsynen över spinnhusen och arbetshusen till den nyinrättade Styrelsen över fängelser och arbetsinrättningar i riket. Kommerskollegium var besvärinstans i tviste- och brottmål på näringslivets område till 1828, då uppgiften överfördes till Svea hovrätt. Kollegiet hade betydande uppgifter för ledningen av konsulatväsendet, som expanderade under 1700-talet.

1858 upphörde Bergskollegium och frågor angående bergshantering övertog av en nybildad avdelning inom Kommerskollegium, bergsavdelningen.

Från senare delen av 1800-talet har Kommerskollegiets ansvarsområde successivt minskat. En rad uppgifter har brutits ut från verket, i många fall i samband med att nya myndigheter bildats. Å andra sidan har vissa uppgifter tillkommit. De viktigaste förändringarna är följande.

Förvaltningen av de stora manufaktur- och diskontfonderna överfördes 1878 till Statskontoret. Patentärenden blev genom industrialismens genombrott ett viktigt område. Från 1885 handlades de av en särskild byrå inom kollegiet, 1892 ombildad

till ett självständigt ämbetsverk, Patent- och registreringsverket. På 1890-talet utvecklades en verksamhet på det socialpolitiska området inom Kommerskollegium. Kollegiet hade överinseendet över yrkesinspektionen och statens förlikningsmän i arbetstvister och byggde upp en omfattande statistikproduktion. 1913 överfördes detta område till den då inrättade Socialstyrelsen.

Med den nya konsulsstadgan 1906 efter unionsupplösningen överfördes tillsynen över konsulatväsendet till Utrikesdepartementet. I vissa frågor fortsatte dock kollegiet att ha direktkontakt med konsulerna.

Vid Sjöfartsstyrelsens tillkomst 1956 upphörde kollegiets uppgifter i samband med sjöfarten. Uppgifterna inom näringsstatistiken fördes över till Statistiska centralbyrån 1962.

1973 bildades Statens industriverk, som övertog arbetsuppgifterna från kollegiets bergsbyrå, elektriska byrå och industribyrå. Industriverket blev då ny chefsmyndighet för bergsstaten, Statens elektriska inspektion och Sprängämnesinspektionen.

Under 1990-talet har olika näringsrättsliga frågor förts till andra myndigheter, så att kollegiet numera är inriktat på frågor om utrikeshandel och handelspolitik.

Kollegiets diarieföring och arkivering

Diarieföringen i Kommerskollegium har från början 1652 till omorganisationen 1943 i huvudsak skett centralt. De olika enheterna som funnits fram till 1892 års omorganisation har emellertid ofta fått separata arkiv, även om de inkomna handlingarna införts i huvudarkivets diaries. Egna arkiv har således advokatfiskalskontoret (1716–1876), kamrerarekontoret (1651–1679), kammarkontoret (1737–1891), manufakturdiskontkontoret (1766–1877), sjöpassexpeditionen (1832–1891), bergsavdelningen (1858–1891) och gruvkartekontoret samt patentbyrån (1885–1891).

Vid den stora omorganisationen 1892 indelades kollegiet i tre byråer, nämligen byrån för ärenden angående inrikeshandel och sjöfart ("inrikesbyrå"), byrån för ärenden angående utrikeshandel och sjöfart ("utrikesbyrå") och byrån för ärenden angående bergshantering och andra industriella näringar ("bergs- och industribyrå"). Dessutom tillkom "äldste ledamoten", som hade hand om administrativa ärenden. Diarieföringen och arkivläggningen för de tre byråerna och äldste ledamoten handhades av den för verket gemensamma registratören, under det att diarieföringen för statistiska avdelningen (1892–1902), avdelningarna för näringsstatistik (1903–1919) och arbetsstatistik (1903–1912) i viss utsträckning sköttes av avdelningarna själva. Helt fristående var vissa avdelningar som fartygsregistreringen och fartygsinspektionsavdelningen.

Efter omorganisationen 1920 blev diarieföringen i stor utsträckning decentraliserad. Självständig diarieföring och arkivläggning hade bergsbyrån, statistiska byrån, fartygsinspektionsbyrån, elektriska byrån (sektionen), sjöfartssociala avdelningen, sjöfartsbyrån vad beträffar navigationsskoleinspektörens, skeppsmättningsöverkontrollörens och fartygsregistreringssektionens ärenden samt rapporter och anmälningar om sjöförhör, industribyrån vad beträffar tekniske konsulentens ärenden och ärenden angående hantverks- och förlagslån, regummeringslån och gengaslån samt upplysningssektionen.

På det för kollegiet gemensamma registratörskontoret diariefördes enbart ärenden tillhörande handels- och administrativa byrån jämte kassakontoret, sjöfartsbyrån med undantag för navigationsskoleinspektörens, skeppsmättningsöverkontrollörens och fartygsregistreringssektionens ärenden samt rapporter och anmälningar om sjöförhör,

industribyrå med undantag för tekniske konsulentens ärenden samt ärenden angående hantverks- och förlagslån, regummeringslån och gengaslån samt för samtliga byråer och avdelningar vad beträffar hemliga ärenden. Handlingarna i de ärenden, som diariefördes på registratorskontoret, arkivlades i huvudarkivets dossierserier.

Vid omorganisationen 1944 decentraliserades diarieföringen och arkivläggningen helt och överfördes till byråerna. En serie diarier tillhörande huvudarkivet fortsattes dock fram till omorganisationen 1973, nämligen diarierna över hemliga handlingar.

Allmänt om kollegiets arkiv

Kommerskollegiets protokoll och utgående skrivelser blev tidigt inbundna i löpande serier. Fram till slutet av 1700-talet infördes skrivelserna fullständigt i registraturret, men registraturserien avlöstes av en konceptserie på 1780-talet. Endast vad gällde sjöpass och fribrev sammanfördes koncepten med de inkomna akterna, i övrigt förvarades de inkomna skrivelserna särskilt och ansågs i allmänhet inte värda att binda in. Årsredogörelser och rapporter ordnades efter ämne i stället för ursprung, som gällde för övriga inkomna handlingar.

Kollegiets omfångsrika arkiv har varit utsatt för stora gallringar i äldre tid. Det rör sig främst om inkomna handlingar före år 1800, som inte bundits in, och som senare såldes till ammunitionsförrådet m.m. Detta gäller t.ex. från privatpersoner ingivna handlingar samt sjöpass- och fribrevshandlingar (beslut av Kungl. Maj:t 27/2 1828 och 11/2 1846). Vissa äldre handlingar före 1711 (ej inbundna koncept och inkomna skrivelser) undgick emellertid gallringen genom att de aldrig medföljde när Kommerskollegium 1711 åter upprättades som självständigt ämbetsverk. De förvarades fortsatt hos Kammarkollegiet och återställdes först på 1900-talet till Kommerskollegiets arkiv.

I enlighet med 1809 års fredsslut överlämnades renoverade protokoll och domböcker från de finska magistraterna samt hall-, accis-, sjö tull- och gränstullrätterna till Finland. Vissa finska domböcker finns dock alltjämt kvar i kollegiets arkiv.

1893 överfördes till Riksarkivet åtskilliga av Kommerskollegiets äldre handlingar som ansågs vara av historiskt intresse, bl.a. konsulernas skrivelser till början av 1800-talet samt berättelser om fabriker, schäferier, marknader m.m. Handlingarna inordnades då i Riksarkivets befintliga ämnesserier (Diplomatica, Städernas acta, Industri, Handel och sjöfart etc.). 1903–1906 överlämnades huvuddelen av kollegiets äldre arkiv till Riksarkivet.

Senare har ett stort antal leveranser till Riksarkivet ägt rum, bl.a. har även Kommerskollegiets handlingar före 1711 som tidigare förvarats i Kammararkivet återförenats med kollegiets arkiv.

Ordnings- och förteckningsarbeten i kollegiets arkiv

Arkivarien Holger Rosman igångsatte år 1903 ordnings- och förteckningsarbeten i Kommerskollegiets stora oordnade arkiv. 1907 slutförde han den grundläggande förteckningen över arkivet. Avsikten med arbetet var att återställa arkivet i dess ursprungliga skick. Arkivets huvuduppdelning gjordes efter avdelningar eller kontor. Handlingar i sammanhängande serier, vilka under en period handlagts i ett kontor och därefter i ett annat, sammanfördes inom det arkiv, där de sist hamnat. Rosman återförenade med arkivet en stor del av de handlingar, som efter 1893 inordnats i Riksarkivets ämnessamlingar, men däremot kvarblev tills vidare huvuddelen av de handlingar före 1711 som förvarades i Kammararkivet.

Under 1900-talet har Kommerskollegiets arkiv förtecknats och omförtecknats i omgångar i anslutning till nya leveranser till Riksarkivet. Utgångspunkten för de arbeten som började under 1960-talets senare del (och nu slutförts) var diarieföringen fr.o.m. 1892. Hade denna skett centralt hos den för kollegiet gemensamma registratören skulle handlingarna sammanföras till kollegiets huvudarkiv. De tidigare arkivförteckningarna blev därför i flera fall inaktuella.

Kommerskollegiets huvudarkiv 1651–1943(73)

Vid Holger Rosmans ordnings- och förteckningsarbeten bildades Kommerskollegiets huvudarkiv av de handlingar som låg under det centrala registratörskontorets vård, dvs. alla handlingar utom dem som låg under vissa andra kontor. Förteckningen omfattade arkivet t.o.m. år 1900. Vid arbetena på 1950-talet gjordes en ny (ej komplett) förteckning som fördes fram till 1907. Då frånskildes bl.a. bergsavdelningens (1858–1891) och de olika byråernas (från 1892) handlingar. När arbetena med huvudarkivet återupptogs vid 1960-talets slut var avsikten bl.a. att förteckna de ämnesordnade handlingarna och att återföra vissa byråers (från 1892) handlingar. Förteckningsarbetena har först nu fullföljts.

Huvudarkivet innehåller nu handlingar från kollegiets tillkomst 1651 till omorganisationen den 1 januari 1944 (för hemliga handlingar dock till den 30 juni 1973). Fram till 1892 består huvudarkivet av kollegiets arkiv med undantag för kamrerarekontoret (1651–1679), advokatfiskalskontoret (1716–1876), kammarkontoret (1737–1891), manufakturdiskontkontoret (1766–1877), sjöpassexpeditionen (1832–1891), bergsavdelningen (1858–1891) med gruvkartekontoret samt patentbyrån (1885–1891), vilka har separata arkiv.

För tiden efter 1892 års omorganisation innehåller huvudarkivet endast handlingar från de enheter och ärenden där diarieföringen handhades på det för kollegiet centrala registratörskontoret (se ovan). Fr.o.m. 1944 decentraliserades diarieföringen helt till byråerna och kollegiets huvudarkiv upphör, dock med undantag för de hemliga handlingarna, som med vissa få undantag återfinns i huvudarkivet till den 1 juli 1973.

I huvudarkivet ingår bl.a. Kommerskollegiets stora serier av protokoll, registratur, koncept, domböcker (till 1828; insända renoverade domböcker från underrätterna finns i advokatfiskalskontorets arkiv), diariet och kungliga brev. Där finns serier med skrivelser från konsulerna och acta privatorum (handlingar från enskilda) till 1907. 1908 tog kollegiet i bruk en stor dossierplan (se bilaga 1 till arkivförteckningen). Huvuddelen av handlingarna är därför under åren 1908–1943 ämnesvis lagda i den stora dossierserien.

Separata serier finns av handlingar rörande patent till 1885 (därefter i patentbyråns arkiv), sjöpass och fribrev till 1831 (därefter i sjöpassexpeditionens arkiv), sjöolyckor 1892–1943 (därefter i sjöfartsbyråns arkiv) och olika ämnessamlingar.

Kollegiets räkenskaper ingår i huvudarkivet för tiden 1892–1943.

Huvudarkivets arkivförteckning

Holger Rosmans arkivförteckning över huvudarkivet 1651–1900 var klar 1907 (i bilaga 2 finns Rosmans omfattande inledning). På 1950-talet gjordes, huvudsakligen av Ingvar Holmberg, en ny, ej helt komplett förteckning över huvudarkivet 1651–1907. Vid slutet av 1960-talet påbörjades av Claes Gränström en komplettering och revidering av förteckningen, där utgångspunkten blev diarieföringen och arkivläggningen vid kollegiet

(i bilaga 3 finns Gränströms inledning 1971 till den dåvarande förteckningen över diarium och dossierserier i huvudarkivet).

Förteckningsarbetet har senare återupptagits och slutförts 1998, varvid en ny arkivförteckning ersätter de tidigare förteckningarna. De i huvudarkivet tidigare förtecknade serierna har i huvudsak fått behålla sina äldre serie- och volymsigna (dock med smärre generella ändringar i underseriernas signa). De under 1950- och 1960-talen separat förtecknade arkiven från bergs- och industribyrå 1892–1919, inrikesbyrå 1892–1919, kassakontoret 1892–1943, utrikesbyrå 1892–1919, äldste ledamoten 1892–1930 samt "yrkesinspektörerna" 1891–1912 har upplösts och integrerats med huvudarkivet, som nu omfattar 710 hyllmeter.

En 1941 gjord specialförteckning av C. Tillman över Särskilda utredningar och berättelser ger detaljerad information om innehållet i vol 1–57 i huvudarkivets serie F IV.

En betydande samling patentritningar ingår som en serie i huvudarkivet. Endast ett fåtal kartor och ritningar hörande till huvudarkivet förvaras separat i och/eller är registrerade i Riksarkivets kart- och ritningssamling.

Stockholm i december 1999

Lars Hallberg

Litteratur i urval:

Almquist, Johan Axel, Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten 1651–1910. Stockholm 1912–1915. (Meddelanden från Svenska Riksarkivet, Ny följd, 2:4)

Boëthius, Bertil, Samlingen av handlingar rörande skrå och hantverkerier 1717–18 i kommerskollegiets arkiv. – Meddelanden från Svenska Riksarkivet 1913–1915, Ny följd 1:4.

Carlén, Stefan, Spontan byråkratisering av det kollegiala beslutsfattandet. Om utvecklingen i Kommerskollegiet på 1700- och 1800-talen. – Förvaltningsrättslig tidskrift 1995.

Gerentz, Sven, Kommerskollegium och näringslivet 1651–1951. Stockholm 1951.

Hallberg, Lars, Bergs- och Kommerskollegiernas arkiv och personhistorikern. – Riksarkivet och släktforskaren. Stockholm 1994. (Storstockholms genealogiska förenings skriftserie 3)

Holmberg, Ingvar, Kommerskollegii arbetsformer under frihetstiden. – Meddelanden från Svenska Riksarkivet för år 1957.